

Ewa Barnaś-Baran

Instytut Pedagogiki

Uniwersytet Rzeszowski

ORCID: 0000-0001-8084-6150

WSPARCIE DZIAŁAŃ DOBROCZYNNYCH W KRAKOWIE W XIX WIEKU PRZEZ JÓZEFA DIETLA (1804–1878). WSTĘP DO BADAŃ

Józef Dietl's (1804–1878) Promotion of Charity in Cracow in the 19th Century. An Introduction to Research

Streszczenie

Przedmiotem badań są wybrane formy aktywności Józefa Dietla (1804–1878) na polu dobroczynnym w Krakowie w latach 60. i 70. XIX wieku. Poszukiwano odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób Dietl wspierał osoby potrzebujące pomocy. Ustalono, że formy wsparcia dobroczynnego to przede wszystkim stypendia i fundacje (Fundacja imienia dra Józefa Dietla, Fundusz dra Dietla). Dietl wspierał dobroczynność, pełniąc funkcję członka stowarzyszeń, między innymi Krakowskiego Towarzystwa Dobroczynności od 1863 roku. Przeprowadzona kwerenda materiałów źródłowych oraz analiza tematycznej literatury pozwalają stwierdzić, że możliwe są dalsze badania historyczno-pedagogiczne pozwalające na pogłębienie podjętych w artykule wątków.

Słowa kluczowe: Józef Dietl, dobroczynność, fundacje, stypendia, opieka

Abstract

The subject of the study was selected forms of activity of Józef Dietl (1804–1878) in the field of charity in Cracow in the 1860s and 1870s. An answer was sought to the question of how Dietl supported those in need of help. It was established that the forms of charitable support were mainly scholarships, foundations (Dr. Józef Dietl Foundation, Dr. Dietl Fund). Dietl supported charity by serving as a member of associations, including the Cracow Charity Society since 1863. The search for source materials and the analysis of thematic literature allow us to conclude that further historical and pedagogical research is possible to deepen the themes taken up in the article.

Key words: Józef Dietl, charity, foundations, scholarships, care

Wstęp

W 2023 roku mija 145. rocznica śmierci Józefa Dietla, lekarza, polityka, profesora i rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego, prezydenta Krakowa w latach 1866–1874. W księdze wspomnień osób zasłużonych dla rozwoju dobroczynności w Krakowie, zwłaszcza tych, które wspierały Krakowskie Towarzystwo Dobroczynności, prezes Władysław Ściborowski (1833–1903) zanotował, że Dietl był „człowiekiem, który na każdym miejscu, na każdym urzędzie, na każdej posadzie umiał zająć wybitne stanowisko, podnieść go do znaczenia, można było do niego zastosować powiedzenie, że nie miejsce zdobi człowieka, ale człowiek miejsce”¹. Wśród licznych jego zasług warta uwagi jest kwestia oświatowa, potrzeba reformowania działalności szkół, tworzenia dzieciom i młodzieży odpowiednich warunków do kształcenia się. Dietl podkreślał, że dążąc do upowszechnienia kształcenia, należało troszczyć się o zapewnienie finansowej i materialnej pomocy uczniom, studentom oraz nauczycielom. Angażował się w ważny obszar życia

¹ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), *Księga wspomnień zmarłych dobroczyńców zakładu i odznaczających się poświęceniem członków Towarzystwa Dobroczynności w Krakowie*, sygn. 547/40, rękopis, k. nłb. W cytatach i tytułach publikacji zachowano pisownię z materiałów źródłowych.

społecznego w dziewiętnastowiecznym Krakowie, jakim była dobroczynna pomoc potrzebującym.

Celem artykułu jest próba ukazania wybranych przykładów zaangażowania J. Dietla we wspieranie osób potrzebujących pomocy. Założono, że fakt zaangażowania się Dietla w pomoc dobroczynną wynikał z doświadczenia potrzeby takiego wsparcia podczas kolejnych etapów kształcenia się, a także świadomości statusu finansowego i materialnego niższych warstw krakowskiej społeczności będącej wynikiem podejmowanych obowiązków zawodowych i społecznych. Droga do wykształcenia, jak również aktywność na polu zawodowym, społecznym oraz dobroczynnym stanowią wzajemnie uzupełniającą się całość. Doświadczenia z każdego z wymienionych etapów życia Dietla pozwalały mu nie tylko dostrzegać potrzeby społeczne, ale także generowały potrzebę poszukiwania rozwiązań problemów i zaangażowania w tę działalność innych osób. Wartość tego działania ujawniła się w kolejnych dekadach XIX wieku, zwłaszcza w latach 80. i 90., kiedy po śmierci Dietla wdrażano rozwiązania, których był inspiratorem. Zaprezentowane ujęcie nie wyczerpuje tematyki, stanowi przyczynek do dalszych, pogłębionych badań.

Droga do wykształcenia

Józef Dietl urodził się 24 stycznia 1804 roku w Podbużu, oddalonym 20 km od Drohobycza, w obwodzie samborskim. Zmarł 18 stycznia 1878 roku w Krakowie i został tam pochowany na cmentarzu Rakowickim². Był piątym dzieckiem Franciszka Dietla i Anny z Kulczyczych, dzieciństwo spędził na wsi w wielodzietnej rodzinie, pod troskliwą opieką przede wszystkim matki. Gimnazjalne kształcenie rozpoczął w Samborze, następnie uczęszczał do gimnazjum w Tarnowie, naukę na tym etapie ukończył w gimnazjum w Nowym Sączu. Można przyjąć, że doświadczenia szkolnej edukacji w gimnazjach galicyjskich w pierw-

² Tamże; I. Homola-Skąpska, *Józef Dietl i jego Kraków*, Kraków 1993, s. 12; J. Falkowska, *Myśl wychowania narodowego w Galicji okresu autonomii. Twórcy i idee*, Toruń 2013, s. 89, 322; A. Meissner, *Dietl Józef*, w: *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998, s. 48–49.

szej połowie XIX wieku miały wpływ na wnikliwą, a zarazem krytyczną ocenę funkcjonowania szkół przedstawioną w latach późniejszych, a także zainspirowały go do reformowania szkolnictwa.

Dalsze jego losy zostały zdeterminowane przez śmierć ojca, która nastąpiła w piętnastym roku życia Dietla. Decyzja o podjęciu studiów wiązała się z koniecznością poszukiwania funduszy na samodzielne utrzymywanie się. Jako student Uniwersytetu Lwowskiego od 1820 roku udzielał korepetycji z matematyki, studiując medycynę w Wiedniu, od 1823 roku korzystał z przyznanego przez Stany Galicyjskie stypendium w kwocie 400 złotych reńskich, nadal udzielając korepetycji. Uczestniczył również w wycieczkach do uzdrowiskowego miasta Baden razem ze studentami Polakami, poznając wartość kuracji wodami zdrojowymi³. W związku z brakiem czasu zmuszony był zrezygnować z prowadzenia prywatnych lekcji i utrzymywać się ze stypendium oraz poszukać mniej czasochłonnych korepetycji. W 1829 roku zdał egzaminy, przygotował i obronił pracę doktorską, otrzymując dyplom doktora medycyny.

Praca zawodowa

W czasie praktyki lekarskiej i pracy naukowej w Wiedniu Dietl pełnił również funkcję lekarza domowego prymasa Jana Pawła Woronicza (1757–1829) odbywającego w tym mieście kurację po przebytej chorobie. Prymas od 1816 roku pełnił funkcję prezesa Krakowskiego Towarzystwa Dobroczynności (dalej: KTD) i nie można wykluczyć, że kontakt z nim nie tylko dostarczył wiedzy Dietlowi na temat jednego z najstarszych świeckich towarzystw dobroczynnych w Krakowie, ale

³ E. Barnaś-Baran, *Edukacyjna rola przewodników po uzdrowiskach galicyjskich w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, w: *Rozwój polskiej i ukraińskiej teorii i praktyki pedagogicznej na przestrzeni XIX–XXI wieku*, t. 9: *Edukacyjny wymiar miejsca i przestrzeni*, red. A. Haratyk, N. Zayacchivska, Wrocław 2021, s. 57–58, <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/141901/edition/133268#description> (dostęp: 15.05.2023). Dietl był zwolennikiem i propagatorem rozwoju uzdrowisk i zdrojowisk na ziemiach polskich.

również uświadomił mu stan ubóstwa w mieście i potrzebę podjęcia zadań wiążących się z tym problemem społecznym⁴.

W latach 30. i 40. XIX wieku Dietl realizował zawodowe obowiązki w Wiedniu, ale nie porzucił myśli o powrocie do kraju⁵. Od 1833 roku był lekarzem obwodu policyjnego na przedmieściu Wiednia (mieszkałi tam w dużej liczbie niezamożni obywatele), w latach 1841–1848 w utworzonym szpitalu był lekarzem naczelnym, następnie dyrektorem. W 1846 roku powierzono mu zadanie poznania systemu lecznictwa w kilku europejskich krajach. Odbyta podróż miała walory edukacyjne, zbierał wówczas informacje w Niemczech, Belgii, Francji, Anglii, Włoszech, a wyniki publikował w rozprawach naukowych. Tok jego pracy lekarskiej oddało w pełni, zdaniem Ireny Homoli-Skąpskiej, stwierdzenie: „ścisłe badanie – proste leczenie”⁶. Zasadą tą kierował się również w innych okresach życia, dążąc do wielostronnego poznania przyczyn i szukania nieskomplikowanych, ale skutecznych rozwiązań.

Kolejny etap życia zawodowego Dietla był związany z Krakowem. W 1850 roku Wydział Lekarski Uniwersytetu Jagiellońskiego przedstawił Dietla do nominacji na katedrę medycyny wewnętrznej, po ustąpieniu z niej Józefa Brodowicza. Zatrudniony w kolejnym roku na Wydziale Lekarskim przeniósł na grunt krakowski zdobycze młodszej szkoły wiedeńskiej. W latach 1856–1861 pełnił funkcję dziekana Wydziału Lekarskiego UJ. Jako członek komisji mającej wydać opinię o języku wykładowym na uczelni stanął w obronie języka polskiego (decyzją zaborcy od 1854 roku język niemiecki był językiem wykładowym). Decyzja ta wpisywała się w jego plany unarodowienia całego szkolnictwa w Galicji, przywrócenia języka ojczystego jako wykładowego. W 1861 roku został wybrany na rektora UJ. Uważał, że uniwersytet po-

⁴ *Wspomnienie ś.p. Jana Pawła Pawęza Woronicza biskupa krakowskiego, arcybiskupa warszawskiego, prymasa Królestwa Polskiego, pierwszego prezesa Towarzystwa Dobroczynności Krakowskiego skreślił ks. Henryk Książarski, w: Pamiętnik Towarzystwa Dobroczynności Krakowskiego wydany z powodu obchodzonego w d. 24 i 25 czerwca 1866 r. pięćdziesiątletniego Jubileuszu wskrzeszenia w roku 1816 tegoż Towarzystwa, Kraków 1868, s. 123.*

⁵ I. Homola-Skąpska, *Józef Dietl*, dz. cyt., s. 21. Brat Franciszek miał złożyć w jego imieniu podanie o posadę lekarza miejskiego w Drohobyczu.

⁶ Tamże, s. 245.

winien mieć zapewnioną autonomię, wolność nauki, a naukowy sukces miały zapewnić zdyscyplinowanie i wyteżona praca⁷. Studentom umożliwił zrzeszanie się w ramach Czytelni Akademickiej oraz stowarzyszenia Bratnia Pomoc Studentów. Niosły one materialną i finansową pomoc uboższym studentom. Każdy z członków Czytelni wpłacał na ten cel drobne składki⁸. W opinii Jana Małeckiego Dietl w czasie swojej profesury oraz sprawowania funkcji rektora „dał się poznać nie tylko jako wybitny uczony, lecz również – wbrew nadziejom władz wiedeńskich – jako dobry Polak”⁹. Pełniąc funkcję dyrektora kliniki lekarskiej w latach 1851–1865, nie tylko leczył chorych, ale także z poświęceniem uczył młodszych adeptów sztuki lekarskiej. Władysław Szumowski w 1928 roku odnotował, że podczas prowadzonych zajęć Dietl na własnym przykładzie wyjaśniał, jak wyglądała wysypka tyfusowa. Zdarzenie to niestety negatywnie wpłynęło na stan zdrowia Dietla i musiał na dwa miesiące zawiesić wykłady¹⁰.

Leon Wachholz podkreślił, że sława Dietla jako lekarza klinicysty nie tylko wpłynęła korzystnie na wizerunek uczelni, ale również jego uczniów, asystentów. Wszyscy wymienieni cieszyli się dużym zaufaniem wśród chorych, zawodową popularnością, sami również zaznaczali, że była to po części zasługa nazwiska Mistrza¹¹. Ceniąc aktywność naukową młodszej kadry, promował kolejne awanse, w tym dra Macieja Jakubowskiego wykładającego zagadnienia chorób dzieci. W 1875 roku Jakubowski, będąc członkiem KTD, wszedł w skład Wydziału Zdrowia

⁷ Mowa inauguracyjna Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego dra Józefa Dietla miana na otwarcie roku szkolnego dnia 10 października 1861 r. w Sali uniwersyteckiej, Kraków 1861, s. 4–5.

⁸ K. Bąkowski, *Historia Czytelni Akademickiej Krakowskiej i udział jej w sprawie budowy pomnika Adama Mickiewicza*, Kraków 1882, s. 3.

⁹ J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Dzieje Krakowa. Kraków w latach 1796–1918*, t. 3, Kraków 1895, s. 286.

¹⁰ W. Szumowski, *Józef Dietl 1804–1878*, w: *Józef Dietl, pierwszy prezydent miasta Krakowa, znakomity lekarz, profesor i rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, patriota polski: w 50-tą rocznicę śmierci. Praca zbiorowa*, red. W. Szumowski, Kraków 1928, s. X.

¹¹ L. Wachholz, *Klinika lekarska Uniwersytetu Jagiellońskiego przed Dietlem i za Dietla*, w: *Józef Dietl, pierwszy prezydent*, dz. cyt., s. 82.

(jednego z organów organizacyjnych KTD)¹². Wspierany przez Marceлинę Czartoryską, w 1872 roku założył w Krakowie Towarzystwo Opieki Szpitalnej, w 1876 roku przy pomocy tego Towarzystwa powołał Szpital św. Ludwika dla dzieci, a po dwóch latach w Rabce jego filię, którą nazwał Kolonią Leczniczą św. Józefa¹³. Do szpitala przyjmowano chore dzieci w wieku od roku do 12 lat bez względu na wyznanie i sytuację społeczno-ekonomiczną rodziców. Chorzy posiadający świadectwo ubóstwa byli leczeni bezpłatnie. Rodziców, zwłaszcza matki, Jakubowski wpierał, wydając poradniki zawierające wskazówki dotyczące opieki nad dziećmi, szczególnie w pierwszych latach ich życia¹⁴. W wielu kwestiach dotyczących opieki nad dzieckiem zajmował w nich stanowisko podobne do stanowiska Dietla. Wskazówki dotyczące właściwego odżywiania, ubierania dziecka czy określonych zwyczajów i przyjętych sposobów na przykład uspokajania niemowlęcia lub przekonań matek dotyczących przyczyn złego stanu dziecka nie odbiegają od zasad głoszonych przez Dietla. Należy dodać, że zakorzenione w świadomości ludzi przesady w XIX wieku były przestrzegane dość rygorystycznie przez większość matek, nie tylko z uboższych rodzin¹⁵. Dietl domagał się właściwych nawyków opiekuńczych, zwalczał panujące błędne przekonania, czego przykładem była nieuzasadniona i szkodliwa jego zdaniem potrzeba posiadania na głowie tzw. kołtuna (płatani włosów tworzącej się z braku higieny).

¹² *Rocznik LVII. Krakowskiego Towarzystwa Dobroczynności z roku 1875*, Kraków 1876, s. 23, 26.

¹³ M. Jakubowski, *Szpital Świętego Ludwika w Krakowie (na Łózek 72)*, Kraków 1877, s. 4, 10.

¹⁴ M. Jakubowski, *Wskazówki żywienia i pielęgnowania dzieci w pierwszym roku życia*, Kraków 1890.

¹⁵ E. Barnas-Baran, *Magiczne dzieciństwo. Tradycja i obrzędowość w opiece nad dzieckiem w Galicji w II połowie XIX i na początku XX wieku*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych”, 2010 t. 63, s. 5–23.

Aktywność społeczna

Dietl na początku lat 60. XIX wieku został wybrany na posła do Sejmu Krajowego w Galicji, a następnie na członka delegacji tego Sejmu do Rady Państwa¹⁶. Walczył o zmiany na wszystkich szczeblach szkolnictwa. W kwietniu 1861 roku domagał się w Sejmie wprowadzenia wyłącznie języka polskiego jako wykładowego na UJ, a także usunięcia z katedr wszystkich profesorów nieposługujących się tym językiem. Od Wydziału Krajowego uzyskano zgodę na zwiększenie liczby stypendiów dla młodzieży. Dietl zwrócił się do rządu z prośbą o zgodę na utworzenie w Krakowie komisji egzaminacyjnej dla nauczycieli szkół średnich. Jako poseł domagał się całkowitego usunięcia języka niemieckiego ze szkół, zabiegał o zwiększenie liczby szkół ludowych i realnych. Uważał, że należy zreformować lub usunąć egzaminy dojrzałości. Postulował utworzenie Akademii Technicznej we Lwowie oraz Krakowie, dostrzegał potrzebę powołania na nich wydziałów rolniczych i leśnych.

Postawa patriotyczna, zaangażowanie Dietla w walkę o polskie szkolnictwo przyczyniły się do wrogiej reakcji władz austriackich. Nie zatwierdzono decyzji o ponownym wyborze Dietla na rektora w 1865 roku, przeniesiono go w stan spoczynku i usunięto z katedry po kilkunastu latach działalności profesorskiej. Decyzja rządu austriackiego uniemożliwiająca Dietlowi dalszą pracę na UJ nie zatrzymała jego aktywności społecznej. W dniu 13 października 1866 roku został wybrany prawie jednogłośnie w tajnym głosowaniu na prezydenta Krakowa. Powierzoną funkcję wykorzystał do tego, by wskazywać na potrzeby i braki szkolnictwa w mieście. Zabiegał o utworzenie szkół zawodowych. Przyczynił się do stawiania nowych budynków szkolnych, tworzenia instytucji dla nieuleczalnie chorych. Wskazywał na potrzebę zakładania instytucji opiekujących się dziećmi i dorosłymi, którzy nie mogli przebywać w szpitalach, jak również pod opieką Krakowskiego Towarzystwa Do-

¹⁶ ANK, Księga, k. nlb.

broczyność¹⁷. W czasie jego prezydentury Adam Baraniecki zorganizował wyższe kursy naukowe dla kobiet. Dietl złożył również, zatwierdzony w 1866 roku przez Sejm, wniosek o utworzenie Rady Szkolnej. W tym samym roku została uchwalona, opracowana przez Euzebiusza Czerkawskiego, ustawa językowa w szkolnictwie. Dzięki niej szkolnictwo w Galicji zyskało autonomiczne władze oraz prawo posługiwania się mową ojczystą w szkołach. W ocenie Zbigniewa Tabaki, analizującego w latach 70. XX wieku dyskusję na temat szkolnictwa galicyjskiego odbytą podczas posiedzeń Sejmu Krajowego, praca Dietla „stała się podwaliną dalszego działania i postulatów organizacji politycznych, reprezentacji samorządowych, a nawet poszczególnych osób w zakresie spraw związanych ze szkolnictwem ludowym”¹⁸. Zaznaczył również, że wniosek o utworzenie Rady Szkolnej Krajowej był podobny do projektu posłów Józefa Dietla oraz Adama Potockiego. Podczas obrad Sejmu 16 grudnia 1865 poseł hrabia A. Potocki zwracał uwagę na konieczność reformy oświaty, zmierzającej do uzyskania możliwości kierowania rozwojem umysłowym i moralnym dzieci. Szczególnie istotne było uzyskanie „autonomicznych praw w kwestii wychowania publicznego”¹⁹. Przypomniano, że kolejne pokolenia kształcone w szkołach powinny pamiętać o ojczystych tradycjach, mieć rozbudzone zamiłowanie do pracy i w spełnionych obowiązkach dostrzegać sens życia.

Aktywność poselską Dietl uzupełnił opracowaniem w 1865 i w kolejnym roku dwóch części dzieła *O reformie szkół krajowych* (Kraków 1865, 1866). Planował przygotowanie czterech części, z czego pierwsza została poświęcona ogólnym zagadnieniom szkolnym, kwestiom zarządzania szkołami, a także językowi wykładowemu. Druga część odnosi-

¹⁷ Projekt uporządkowania miasta Krakowa w ogólnych zarysach skreślony przez Prezydenta Miasta odczytany na posiedzeniu Rady Miejskiej w dniu 5 stycznia 1871 r. odbytem, Kraków 1871.

¹⁸ Z. Tabaka, *Galicyjskie ustawodawstwo szkolne w okresie kampanii rezolucyjnej 1866–1873*, s. 275, <https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/3923/13--Galicyjskie-ustawodawstwo-szkolne--Tabaka.pdf?sequence=1> (dostęp: 10.04.2023).

¹⁹ *Stenograficzne sprawozdania galicyjskiego Sejmu Krajowego z roku 1865. 12 posiedzenie 3ciej sesji Sejmu Galicyjskiego dnia 16 grudnia 1865*, Lwów 1866, s. 149.

ła się do problematyki szkół ludowych, trzecia miała być dedykowana szkołom średnim, a czwartą przeznaczzył na tematykę związaną z uczelniami wyższymi. Wydane części zostały uznane przez Henryka Barycza za najświetniejsze dzieło w polskiej literaturze pedagogicznej (*O reformie szkół krajowych*, z. 1: *Stanowisko szkoły, rada szkolna krajowa, język wykładowy* oraz *O reformie szkół krajowych*, z. 2: *Szkoły ludowe*, Kraków 1865 i 1866). Barycz podkreślił, że Dietl wykazał znakomitą wiedzę dotyczącą zasad pedagogicznych i dydaktycznych, znajomość celów i zadań szkoły, odwołał się do najlepszych tradycji polskiej myśli pedagogicznej²⁰. Zdaniem Dietla podporządkowanie szkół ludowych celom politycznym było dużym zagrożeniem²¹. Uważał, że nie mogły wówczas realizować celu pedagogicznego, jakim było wychowanie oraz uszlachetnienie człowieka. Podkreślał, że oświata i dobrobyt kraju (oraz jego mieszkańców – przyp. aut.) pozostawały w ścisłym związku²².

Wrażliwość na potrzeby drugiego człowieka powinna w jego opinii kształtować rodzina. Uczeń powinien być „rozsądnym, czułym, cnotliwym i pożytecznym”, szkoła miała pogłębiać tę wrażliwość²³. Wymienione cechy umożliwiają otwartość na drugiego człowieka, unikanie postawy koncentracji na sobie. Podkreślał, że chęć wspomagania osób potrzebujących pomocy formowały rodzina, szkoła oraz Kościół²⁴. Dostrzegał niekorzystny stan materialno-bytowy nauczycieli, pisząc: „źle uposażeni żyją w ubóstwie i ponizeniu, ich wykształcenie wcale niedostateczne, a jaki nauczyciel, taka i szkoła”²⁵. W ten sposób zwracał uwagę, że właściwe pełnienie roli nauczyciela związane było również ze stworzeniem mu przez władze danego kraju odpowiednich warunków do pracy pedagogicznej, a także wypłacania wynagrodzenia, za które mógłby się utrzymywać na odpowiednim poziomie materialno-bytowym.

²⁰ H. Barycz, *Dietl w walce o unarodowienie i zreformowanie szkół galicyjskich*, w: *Józef Dietl, pierwszy prezydent miasta*, dz. cyt., s. 121–134.

²¹ J. Dietl, *O reformie szkół krajowych*, z. 1: *Stanowisko szkoły, rada szkolna krajowa, język wykładowy*, Kraków 1865, s. 2.

²² Tamże, s. 9.

²³ Tamże, s. 10.

²⁴ Tamże, s. 27.

²⁵ Tamże, s. 49.

Na temat podejmowanych inicjatyw na rzecz miasta Dietl informował mieszkańców Krakowa na łamach lokalnej gazety „Czas”. Oceniając 14 sierpnia 1872 roku podczas posiedzenia Rady miasta sześćioletni okres sprawowania władzy, wskazał na główne obszary inwestycji społecznych²⁶. Podał, że z 1029 złotych wydanych w 1866 roku kwota wzrosła do 33 817 złotych w 1872 roku. Miasto wzięło w zarząd szkoły początkowe parafii św. Floriana i św. Szczepana, na miejsce szkoły wyznaniowej ewangelickiej została utworzona szkoła publiczna na Kazimierzu, szkołę wyznaniową ewangelicką przekształcono w szkołę gminną 4-klasową równorzędną w Pałacu Biskupim. Klasztory żeńskie, których finansowe trudności były spowodowane sekwestrem rządu rosyjskiego i cofnięciem zasiłków, były zmuszone do wprowadzenia opłat za naukę i redukcji kadry nauczającej. Władze miasta Krakowa wspomogły w związku z tym subwencjami prowadzone przez nie placówki oświatowe, ponadto otworzono 4-klasową szkołę dla dziewcząt i podjęto starania o jej przekształcenie w 8-klasowe gimnazjum. Dietl przypomniał o tym, że Rada Miejska pod jego przewodnictwem zajmowała się również reformą Instytutu Technicznego, dążąc do przekształcenia go w politechnikę. W 1871 roku założono szkołę realną, była ona zasilana subwencją roczną w kwocie 4525 złotych. Dopuszcano seminarium męskie i żeńskie. Informował również, że podjęto społeczną inicjatywę kontroli nad funkcjonowaniem młodzieży w szkołach oraz w czasie pozalekcyjnym. Wyraziła się ona powołaniem tzw. deputacji. Rada Szkolna Okręgowa, wybierana spośród reprezentantów gminy, miała czuwać nad realizacją przyjętych zadań oświatowych²⁷.

Dietl poświęcał sporo uwagi szkolnictwu zawodowemu. W 1869 roku otwarto w Krakowie Szkołę Przemysłową, której celem było przygotowanie młodzieży rękodzielniczej do przyszłego zawodu. Kursy budownictwa (murarze, stolarze, cieśle, kamieniarze itd.) i mechaniki (młynarze, kowale, ślusarze, tokarze, zegarmistrzowie itd.) zapewniały właściwe przygotowanie do wykonywania pracy w wybranych zawodach²⁸. Od 1871 roku odbywały się niedzielne wykłady popularne,

²⁶ „Czas” 15 sierpnia 1872, nr 185, s. 1.

²⁷ Tamże.

²⁸ *Statut Szkoły Przemysłowej Miejskiej*, Kraków 1869, s. 3, 4.

a osoby chcące wzbogacić wiedzę na temat rolnictwa, upraw, przetwórstwa płodów itp. mogły odwiedzać Muzeum Przemysłowe. Dietl wystąpił na posiedzeniu Rady Miasta w 1871 roku z inicjatywą założenia w Krakowie Muzeum Narodowego. Utworzono je w 1879 roku, otwarcie dla zwiedzających nastąpiło w roku 1883. Kolekcja Muzeum Narodowego była potwierdzeniem rozwoju narodu polskiego na przestrzeni dziejów, znaczenia i roli Polaków w wielu dziedzinach życia i sztuki²⁹. Należy zauważyć, że w dniach, w których można było zwiedzać Muzeum bezpłatnie, z tej możliwości korzystało wielu uboższych zwiedzających, w jego murach gościli również uczniowie ze szkół galicyjskich, którzy podczas wycieczek szkolnych zwiedzali wystawy. Wycieczki umożliwiające poznawanie zdobyczy kultury polskiej rozwijały uczucia patriotyczne młodzieży³⁰.

Udział Dietla w pomocy dobroczynnej

Dietl dążył do ożywienia rzemiosła, a wskazując na zły stan warunków mieszkaniowych rzemieślników w Krakowie oraz konieczność ich wsparcia, utworzył fundusz pożyczkowy dla rękodzielników i przemysłowców oraz powołał Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Rękodzielników. Rozumiał potrzeby lokalne uboższych warstw społeczeństwa. Dążył do zaplanowania odpowiedniej polityki budowlanej. Z całą pewnością jej istotnym elementem miały być mieszkania dla ubogich mieszkańców Krakowa. Opracowany przez Dietla projekt budowania domów dla biednej ludności w Krakowie realizował Henryk Jordan wiele lat po śmierci pomysłodawcy. Podobnie jak Dietl dostrzegał on wpływ złych warunków materialnych, mieszkaniowych na kondycję moralną miesz-

²⁹ Statut Muzeum Narodowego w Krakowie, Kraków 1901, s. 3–4; J. Dybiec, *Nie tylko szabłą. Nauka i kultura polska w walce o utrzymanie tożsamości narodowej 1795–1918*, Kraków 2004, s. 122, 123.

³⁰ Szerzej na ten temat: E. Barnaś-Baran, *Wycieczki szkolne uczniów gimnazjów galicyjskich w latach 1890–1914*, „Roczniki Pedagogiczne”, 2017 t. 9, nr 1, s. 49–61; E. Juśko, *Pozalekcyjne formy oddziaływań wychowawczych na młodzież publicznych polskich szkół średnich w autonomicznej Galicji*, Rzeszów 2020, s. 111.

kających w nich osób, zwłaszcza dzieci³¹. Pod koniec lat 90. XIX wieku Jordan stwierdził, że „te ciasne, duszne i brudne mieszkania bywają grobem moralności nie tylko natenczas, gdy kilka rodzin wspólnie je zajmuje – i jednej rodzinie trudno w złem mieszkaniu życie moralne prowadzić. To łatwo zrozumieć, skoro się uwzględni, że zewnętrzne warunki, wśród których człowiek stale przebywa, wpływają na jego życie wewnętrzne, na jego upodobania, na jego sposób myślenia”³². Prawdopodobnie świadomość tych zależności kierowała uwagę Dietla na kwestie konieczności zabezpieczenia mieszkań dla ubogich ludzi. Następca Dietla, prezydent Krakowa Mikołaj Zyblikiewicz, nie odrzucił projektów poprzednika, udało mu się kontynuować podjęte prace, zwłaszcza w zakresie prac budowlanych.

Sam Dietl podkreślał, że starał się wspierać zakłady, stowarzyszenia pomagające ludziom ubogim. Nie miał w zwyczaju bezpośrednio obdarowywać jałmużną proszących³³. We wspomnianym wyżej podsumowaniu kadencji w 1872 roku Dietl zaznaczył, że wspierał KTD na forum Rady Miejskiej, a jego postawa przyczyniała się do korzystnych decyzji dotyczących funkcjonowania tegoż Towarzystwa³⁴. W *Roczniku Towarzystwa Dobroczynności* odnotowano, że w 1863 roku został on jego członkiem. Zapisując się, zobowiązał się wpłacać w każdym roku składkę w kwocie 100 złotych, przeznaczył również na tzw. stały fundusz KTD sumę 100 zł³⁵. Nie brał natomiast czynnego udziału

³¹ H. Jordan, *Towarzystwo Tanich Mieszkań dla robotników katolików w Krakowie*, Kraków 1898, s. 11.

³² Tamże, s. 19.

³³ ANK, Księga, k. nlb; M. Andrasz-Mrozek, *Głupim przebaczą, chciwym zatkaj gębę, a złośliwych unikaj: testament Józefa Dietla*, „Rocznik Krakowski”, 2010 t. 76, s. 136; E. Barnaś-Baran, *Dobroczynność i filantropia w społecznościach wielokulturowej Galicji*, w: *Myśl i praktyka edukacyjna w obliczu zmian cywilizacyjnych. Człowiek i wychowanie w perspektywie wieloetnicznej i wielokulturowej*, t. 1, red. K. Szmyd, E. Barnaś-Baran, E. Dolata, A. Śniegulska, Rzeszów 2012, s. 440.

³⁴ *Członkowie Towarzystwa Dobroczynności*, w: *Pamiętnik Towarzystwa Dobroczynności Krakowskiego wydany z powodu obchodzonego w d. 24 i 25 czerwca 1866 r. pięćdziesiątletniego Jubileuszu wskrzeszenia w roku 1816 tegoż Towarzystwa*, Kraków 1868, s. 241.

³⁵ *Rocznik XLV. Towarzystwa Dobroczynności Miasta Krakowa z roku 1863*, Kraków 1864, s. 26; *Lista członków Towarzystwa Dobroczynności w Krakowie*

w zebraniach członków i posiedzeniach Rady Ogólnej. Analiza materiałów źródłowych pozwala stwierdzić, że Towarzystwo nie korzystało jednostronnie ze wsparcia władz miasta. Przychodziło ono z pomocą władzom miejskim w krytycznych momentach, kiedy trzeba było na przykład zaopiekować się 23 podopiecznymi rozwiązanego Domu Przytułku i Pracy w 1869 roku. KTD przyjęło te osoby do zakładu, który prowadziło (w porozumieniu z prezydentem miasta), i oczekiwało kompensaty poniesionych kosztów. Wydano m.in. 952 złote reńskie i 98 centów na przygotowanie pomieszczeń, w których zostali zakwaterowani, i zapewnienie im opieki³⁶.

Władysław Ściborowski, prezes Krakowskiego Towarzystwa Dobroczynności, we wspomnieniu pośmiertnym poświęconym Dietlowi podał, że po zapisaniu się na członka przeznaczył on 8000 złotych na tzw. stały fundusz Towarzystwa³⁷. Adam Chmiel odnotował, że po wyborze na prezydenta Krakowa złożył Dietl 300 złotych, które podzielono pomiędzy krakowskie zakłady dobroczynne. Kwotę 1000 złotych ofiarował natomiast na założenie Szkoły Przemysłowo-Handlowej³⁸. Należy dodać, że w 1860 roku przeznaczył 1000 złotych na nagrody dla wyróżniających się uczniów Miejskiej Szkoły Przemysłowej. Fundacje wspomagały uboższych uczniów i rzemieślników do czasów dewaluacji powojennej. Podczas zaprzysiężenia na godność prezydenta Krakowa 31 października 1866 roku powołał do życia fundację, którą nazwano Fundacją imienia dra Józefa Dietla. Została ona zatwierdzona przez Namiestnictwo 1 października 1868 roku³⁹. Wolą fundatora było, aby z procentów od zakupionej i złożonej obligacji indemnizacyj-

w składkach rocznych w r. 1865 niezalegających, w: *Rocznik XLVII. Towarzystwa Dobroczynności Miasta Krakowa z roku 1865*, Kraków 1866, s. 84; *Rocznik LVII. Krakowskiego Towarzystwa Dobroczynności z roku 1875*, Kraków 1876, s. 27.

³⁶ *Rocznik LI. Towarzystwa Dobroczynności Miasta Krakowa z roku 1869*, Kraków 1870, s. 24.

³⁷ W. Ściborowski, *Wspomnienie o ś.p. drze Józefie Dietlu*, Kraków 1878, s. 4.

³⁸ A. Chmiel, *Józef Dietl jako prezydent miasta Krakowa (1866–1874)*, w: *Józef Dietl, pierwszy prezydent*, dz. cyt., s. 14.

³⁹ *Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1870*, Lwów 1870, s. 679; *Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1879*, Lwów 1879, s. 635.

nej w kwocie 1000 złotych (w 1879 roku były to 1232 złote i 50 centów) wspierano rzemieślnika z Krakowa, który był najstarszy w tej grupie zawodowej i cierpiał nędzę. W 1879 roku była to suma 52 złote i 50 centów – przekazywano ją rzemieślnikowi spełniającemu podane wyżej kryteria bez względu na wyznanie tej osoby. Druga fundacja, tzw. Fundusz dra Dietla, była przeznaczona dla podejmujących pracę rękodzielników. Z kwoty 1050 złotych wypłacano potrzebującym sumy, które można było spłacić w 25 dwutygodniowych ratach. Oprocentowanie pożyczki wynosiło 3%⁴⁰.

Dietl, podsumowując podjęte działania na rzecz ubogich oraz przeciwdziałania rozszerzeniu się żebractwa na posiedzeniu Rady Miasta 14 sierpnia 1872 roku, informował mieszkańców Krakowa o realizowanych zadaniach i dostrzeżonych trudnościach⁴¹. Zaznaczył, że każdego roku kwota zaplanowana na tzw. chwilowy zasiłek oraz wsparcie towarzystw i instytucji dobroczynnych wyczerpywała się w pierwszym kwartale roku. Stwierdził, że pomimo wspierania Krakowskiego Towarzystwa Dobroczynności sumą 500 złotych, którą przekazywano jako odpłatność za opiekę nad ubogimi skierowanymi do Domu Opieki Towarzystwa, liczba żebraków w Krakowie się nie zmniejszała⁴². W zakładzie Józefitów Rada Miasta finansowała pobyt 16 zaniedbanych moralnie chłopców w sposób ciągły, a trzech wpierała doraźnie, kolejne 27 dzieci utrzymywała, wypłacając osobom prywatnym zasiłki finansowe⁴³. Ponadto, jak zaznaczył Dietl, na koszt miasta utrzymywano osiem osób niesprawnych fizycznie. Wspomagano ochronki, Szpital Braci Miłosierdzia, w każdym roku otwierano ogrzewalnie miejskie na Kleparzu i Kazimierzu, dając schronienie ubogim w porze zimowej, podczas mrozów spadających poniżej –20 stopni Celsjusza. Przypomniał również, że pieniądze były przekazywane z prywatnych fundacji, a pod koniec roku rozdawano ubogim datki finansowe⁴⁴. Przedstawione przez prezydenta Dietla rodzaje wsparcia pozytywnie

⁴⁰ *Szematyzm*, 1879, dz. cyt., s. 635; *Szematyzm*, 1882, dz. cyt., s. 672.

⁴¹ „Czas” 15 sierpnia 1872, nr 185, s. 2.

⁴² Tamże.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Tamże.

świadczyły o dostrzeżeniu potrzeby wspierania potrzebujących, ale nie rozwiązywały (jak sam stwierdzał) narastających wciąż problemów pauperyzacji społeczeństwa i zwiększającej się wciąż liczby żebraków w Krakowie.

Należy wspomnieć o zaangażowaniu Dietla w pomoc medyczną osobom doświadczonym epidemią. Stany epidemii odczuwała zwłaszcza uboga ludność Krakowa. W latach 30. XIX wieku leczył ludność Wiednia podczas epidemii cholery, w 1855 roku wysoką śmiertelność wywołała epidemia cholery w Krakowie. Ponownie tłumił epidemię po wyborze na prezydenta Krakowa, pełniąc rolę przewodniczącego Komisji Zdrowia Rady Miasta Krakowa. Jako przewodniczący komisji cholerycznej oddał duże zasługi zwłaszcza najbiedniejszej ludności miasta w 1873 roku, po raz kolejny organizując pomoc osobom zakażonym⁴⁵.

Zakończenie

Można przyjąć, że doświadczenia z okresu młodości Dietla, zwłaszcza wyniesione z kolejnych etapów kształcenia się, wpłynęły na rozwój postawy wrażliwości na potrzeby innych ludzi, dostrzegania potrzeby organizowania opieki nad ubogimi. Niewątpliwie kształcenie w szkołach galicyjskich w pierwszej połowie XIX wieku przyczyniło się do decyzji o konieczności zreformowania szkół, zwłaszcza ludowych. Dietl potrafił dostrzec związek między niewłaściwie funkcjonującą szkołą ludową a rozszerzaniem się ubóstwa. Jako prezydent Krakowa wspierał porzucenie bazy lokalowej szkół. Jego projekty powoływania nowych i reformowania istniejących placówek przyniosły rezultaty w kolejnych latach. Powstały nowe szkoły na Kazimierzu, na placu Bernardyńskim, na Kleparzu. Na szkołę przeznaczono klasztor św. Scholastyki, a także rozpoczęto prace na Smoleńsku przy szkole. Podczas prezydentury Ferdynanda Weigla w latach 1881–1884 założono cztery szkoły dla młodzieży rzemieślniczej, szkołę handlową oraz III Gimnazjum męskie.

⁴⁵ J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, dz. cyt., s. 180, 241; A. Chmiel, *Józef Dietl jako prezydent*, dz. cyt., s. 28.

Dietl w czasie studiów w Wiedniu korzystał ze stypendium oraz pomocy materialnej i finansowej świadczonej przez rodziców dzieci, którym udzielał korepetycji. Po upływie kilkadziesiąt lat sam również starał się udzielać wsparcia potrzebującym. Z powołanego przez Dietla funduszu stypendialnego wspierano ubogich uczniów, umożliwiając im dalsze kształcenie. W czasie pełnienia przez niego funkcji rektora UJ funkcjonowały stowarzyszenia, które były istotne nie tylko dla kształtowania postawy patriotycznej, rozwoju kulturalno-oświatowego studentów, ale również dla ich wsparcia finansowo-materialnego (Czytelnia Akademicka, Bratnia Pomoc). Celem tworzonych przez niego fundacji była opieka nad uczniami, pomoc rzemieślnikom i osobom przygotowującym się do tego zawodu, a także osobom starszym, wyczerpanym wieloletnią pracą, które nie miały odpowiednich zasobów finansowych pozwalających na samodzielne utrzymanie się, a z racji wieku już nie mogły podjąć pracy zarobkowej.

Zamierzenia Dietla, już po jego śmierci, zrealizowano dzięki zapisowi testamentowemu wiceprezydenta Krakowa Ludwika Helcla i jego żony Anny. Od 1890 roku do dnia dzisiejszego funkcjonuje Dom Ubogich fundacji Helclów (obecnie Dom Pomocy Społecznej imienia Ludwika i Anny Helclów). Zapis fundacyjny hrabiego Aleksandra Lubomirskiego stworzył możliwość utworzenia na początku lat 90. XIX wieku Schroniska dla Biednych Chłopców Aleksandra Lubomirskiego, a także Domu dla zaniedbanych dziewcząt w Łagiewnikach⁴⁶.

Zaprezentowane w artykule sposoby zaangażowania Józefa Dietla w pomoc dobroczynną nie wyczerpują tematu. Jest to istotny obszar, który można uzupełnić badaniami odzwierciedlającymi jego udział w pracach innych stowarzyszeń i instytucji o charakterze dobroczynnym czy opiekuńczym. Na podstawie archiwaliów lwowskich można spróbować prześledzić obecność Dietla w czasie studiów w obszarze opieki, dobroczynności. Podobne ustalenia można poczynić w odniesieniu do okresu wiedeńskiego. Interesującym obszarem badawczym może być próba ustalenia związków Dietla z instytucjami i stowarzyszeniami

⁴⁶ R. Ślęczka, *Zapisy i fundacje rodzin krakowskich na rzecz opieki nad dziećmi i dorosłymi w drugiej połowie XIX wieku*, „Wychowanie w Rodzinie”, 2011 t. 2, s. 261–271.

działającymi w Krakowie i wspierającymi potrzebujących. Pewna ich część nie deklarowała w przyjętych celach zadań dobroczynnych, ale świadczyła wsparcie i pomoc. Julian Dybiec zwrócił uwagę, że w drugiej połowie XIX wieku „zaczęły powstawać liczne towarzystwa, które zajęły się systematyczną pomocą dla młodzieży szkół ludowych”⁴⁷, można więc ukierunkować badania na problematykę współdziałania Dietla z tymi towarzystwami. W latach 80. XIX wieku w Krakowie wzrosła liczba stowarzyszeń o charakterze dobroczynnym, można wziąć pod uwagę inne rodzaje związków, stowarzyszeń (oświatowe, kulturalno-oświatowe czy na przykład rolnicze, gospodarcze) i analizować ich działalność, ustalając związki z Dietlem. Interesujące byłoby ukazanie relacji Dietla jako prezydenta z dobroczyńcami prywatnymi (indywidualnymi), zwłaszcza przedstawicielami arystokracji. Temat dobroczynnej opieki wychodzi poza ramy XIX i XX wieku, w obecnym stuleciu jest wciąż aktualny, dlatego warto odwoływać się do doświadczeń z poprzednich epok i korzystać z wypracowanych wzorców.

Bibliografia:

- Archiwum Narodowe w Krakowie, Księga wspomnień zmarłych dobroczyńców zakładu i odznaczających się poświęceniem członków Towarzystwa Dobroczynności w Krakowie, sygn. 547/40, rękopis, k. nłb.
- Andrasz-Mrozek, Magdalena. „Głupim przebac, chciwym zatkaj gębę, a złośliwych unikaj: testament Józefa Dietla”. *Rocznik Krakowski* 76 (2010): 129–136.
- Barnaś-Baran, Ewa. „Dobroczynność i filantropia w społecznościach wielokulturowej Galicji”. W: *Myśl i praktyka edukacyjna w obliczu zmian cywilizacyjnych. Człowiek i wychowanie w perspektywie wieloetnicznej i wielokulturowej*, t. 1, red. Kazimierz Szmyd, Ewa Barnaś-Baran, Elżbieta Dolata, Anna Śniegulska, 420–442. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2012.

⁴⁷ J. Dybiec, *Finansowanie nauki i oświaty w Galicji 1860–1918*, Kraków 1979, s. 91.

- Barnaś-Baran, Ewa. „Edukacyjna rola przewodników po uzdrowiskach galicyjskich w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku”. W: *Rozwój polskiej i ukraińskiej teorii i praktyki pedagogicznej na przestrzeni XIX–XXI wieku*, t. 9, red. Anna Haratyk, Nadiya Zayachkivska, 55–76. Wrocław, 2021.
- Barnaś-Baran, Ewa. „Magiczne dzieciństwo. Tradycja i obrzędowość w opiece nad dzieckiem w Galicji w II połowie XIX i na początku XX wieku”. *Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych* 63 (2010): 5–6.
- Barnaś-Baran, Ewa. „Wycieczki szkolne uczniów gimnazjów galicyjskich w latach 1890–1914”. *Roczniki Pedagogiczne* 9(1) (2017): 49–61.
- Barycz, Henryk. „Dietl w walce o unarodowienie i zreformowanie szkół galicyjskich”. W: *Józef Dietl, pierwszy prezydent miasta Krakowa, znakomity lekarz, profesor i rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, patriota polski: w 50-tą rocznicę śmierci. Praca zbiorowa*, red. Władysław Szumowski, 121–134. Kraków: W drukarni W.L. Anczyca i spółki w Krakowie, 1928.
- Bąkowski, Klemens. *Historia Czytelni Akademickiej Krakowskiej i udział jej w sprawie budowy pomnika Adama Mickiewicza*. Kraków: Czcionkami Drukarni Związkowej pod zarządem A. Szyjewskiego, 1882.
- Bieniarzówna, Janina, Jan M. Małecki. *Dzieje Krakowa. Kraków w latach 1796–1918*, t. 3. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1895.
- Chmiel, Adam. „Józef Dietl jako prezydent miasta Krakowa (1866–1874)”. W: *Józef Dietl, pierwszy prezydent miasta Krakowa, znakomity lekarz, profesor i rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, patriota polski: w 50-tą rocznicę śmierci. Praca zbiorowa*, 1–28. Kraków: W drukarni W.L. Anczyca i spółki w Krakowie, 1928.
- „Czas” nr 185 (15 sierpnia 1872): 1–2.
- „Członkowie Towarzystwa Dobroczynności”. W: *Pamiętnik Towarzystwa Dobroczynności Krakowskiego wydany z powodu obchodzonego w d. 24 i 25 czerwca 1866 r. pięćdziesiątletniego Jubileuszu wskrzeszenia w roku 1816 tegoż Towarzystwa*, 241–245. Kraków: W Drukarni „Czasu” W. Kirchmayera.
- Dietl, Józef. *O reformie szkół krajowych*, z. 1: *Stanowisko szkoły, rada szkolna krajowa, język wykładowy*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1865.
- Dybiec, Julian. *Finansowanie nauki i oświaty w Galicji 1860–1918*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1979.
- Dybiec, Julian. *Nie tylko szabłą. Nauka i kultura polska w walce o utrzymanie tożsamości narodowej 1795–1918*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2004.

- Falkowska, Joanna. *Mysł wychowania narodowego w Galicji okresu autonomii. Twórcy i idee*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2013.
- Homola-Skąpska, Irena. *Józef Dietl i jego Kraków*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1993.
- Jakubowski, Maciej. *Szpital Świętego Ludwika w Krakowie (na Łózek 72)*. Kraków: W Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1877.
- Jakubowski, Maciej. *Wskazówki żywienia i pielęgnowania dzieci w pierwszym roku życia*. Kraków: Skład główny w Drukarni W. Korneckiego, 1890.
- Jordan, Henryk. *Towarzystwo Tanich Mieszkań dla robotników katolików w Krakowie*. Kraków: Nakładem autora, 1898.
- Juśko, Edmund. *Pozalekcyjne formy oddziaływań wychowawczych na młodzież publicznych polskich szkół średnich w autonomicznej Galicji*. Rzeszów: Wydawnictwo UR, 2020.
- „Lista członków Towarzystwa Dobroczynności w Krakowie w składkach rocznych w r. 1865 niezalegających”. W: *Rocznik XLVII. Towarzystwa Dobroczynności Miasta Krakowa z roku 1865*, 83–85. Kraków: W Drukarni „Czasu” W. Kirchmayera, 1866.
- Meissner, Andrzej. „Dietl Józef”. W: *Słownik pedagogów polskich*, red. Wanda Bobrowska-Nowak, Danuta Drynda, 48–49. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1998.
- Mowa inauguracyjna Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego dra Józefa Dietla miana na otwarcie roku szkolnego dnia 10 października 1861 r. w Sali uniwersyteckiej*. Kraków, 1861.
- Projekt uporządkowania miasta Krakowa w ogólnych zarysach skreślony przez Prezydenta Miasta odczytany na posiedzeniu Rady Miejskiej w dniu 5 stycznia 1871 r. odbytem*. Kraków, 1871.
- Rocznik XLV. Towarzystwa Dobroczynności Miasta Krakowa z roku 1863*. Kraków: W Drukarni Fr. Xaw. Pobudkiewicza, 1864.
- Rocznik LI. Towarzystwa Dobroczynności Miasta Krakowa z roku 1869*. Kraków: W Drukarni „Czasu” W. Kirchmayera, 1870.
- Rocznik LVII. Krakowskiego Towarzystwa Dobroczynności z roku 1875*. Kraków: Czcionkami Drukarni „Czasu” pod zarządkiem Józefa Łakocińskiego, 1876.
- Statut Muzeum Narodowego w Krakowie*. Kraków: Czcionkami Drukarni Związkowej, 1901.
- Statut Szkoły Przemysłowej Miejskiej*. Kraków: W Drukarni „Czasu” W. Kirchmayera, 1869.

- Stenograficzne sprawozdania galicyjskiego Sejmu Krajowego z roku 1865. 12 posiedzenie 3ciej sesji Sejmu Galicyjskiego dnia 16 grudnia 1865.* Lwów: brak wydawnictwa, 1866.
- Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1870.* Lwów: Z c.k. galicyjskiej drukarni rządowej, 1870.
- Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1879.* Lwów: Druk „Dziennika Polskiego”, 1879.
- Szumowski, Władysław. „Józef Dietl 1804–1878”. W: *Józef Dietl, pierwszy prezydent miasta Krakowa, znakomity lekarz, profesor i rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, patryjota polski: w 50-tą rocznicę śmierci. Praca zbiorowa*, red. Władysław Szumowski, VII–XII. Kraków: W drukarni W.L. Anczyca i spółki w Krakowie, 1928.
- Ściborowski, Władysław. *Wspomnienie o ś.p. drze Józefie Dietlu.* Kraków: Czcionkami Drukarni „Czasu”, 1878.
- Ślęczka, Ryszard. „Zapisy i fundacje rodzin krakowskich na rzecz opieki nad dziećmi i dorosłymi w drugiej połowie XIX wieku”. *Wychowanie w Rodzinie* 2 (2011): 261–271.
- Tabaka, Zdzisław. *Galicyjskie ustawodawstwo szkolne w okresie kampanii rezolucyjnej 1866–1873.* <https://Rep.up.krakow.pl/Xmlui/Bitstream/handle/11716/3923/13--Galicyjskie-ustawodawstwo-szkolne--Tabaka.pdf?sequence=1> (dostęp: 10.04.2023).
- Wachholz, Leon. „Klinika lekarska Uniwersytetu Jagiellońskiego przed Dietlem i za Dietla”. W: *Józef Dietl, pierwszy prezydent miasta Krakowa, znakomity lekarz, profesor i rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, patryjota polski: w 50-tą rocznicę śmierci. Praca zbiorowa*, red. Władysław Szumowski, 82–92. Kraków: W drukarni W.L. Anczyca i spółki w Krakowie, 1928.
- „Wspomnienie ś.p. Jana Pawła Pawęża Woronicza biskupa krakowskiego, arcybiskupa warszawskiego, prymasa Królestwa Polskiego, pierwszego prezesa Towarzystwa Dobroczynności Krakowskiego skreślił ks. Henryk Książarski”. W: *Pamiętnik Towarzystwa Dobroczynności Krakowskiego wydany z powodu obchodzonego w d. 24 i 25 czerwca 1866 r. pięćdziesiątletniego Jubileuszu wskrzeszenia w roku 1816 tegoż Towarzystwa*, 119–125. Kraków: W Drukarni „Czasu” W. Kirchmayera, 1868.